

พระเครื่องเมืองสยาม

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ
ดร. อธิปัตย์ อธิปัตย์

ความหมายของพระเครื่อง

คำว่า "พระเครื่อง" มีผู้รู้ให้ความหมายว่าเป็นคำที่มาจากคำว่า "พระเครื่องราง" หรือมาจากคำว่า "เครื่องรางของขลัง" เป็นคำที่นำคำว่า "เครื่องราง" มารวมกับพระเพื่อรวมเป็นคำที่มีความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้น เพราะเครื่องรางเป็นของที่นับถือว่า ป้องกันอันตรายที่สำเร็จด้วยรางหรือร่อง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน) เมื่อรวมกับคำว่าพระแล้วเครื่องป้องกันภัยอันตรายก็น่าจะเป็นพระ ไม่จำเป็นต้องมีรางหรือร่องอีกต่อไป คำว่า "พระเครื่องราง" จึงถูกเรียกใหม่ว่า "พระเครื่อง" มาโดยตลอด

มีผู้รู้ให้ความหมายเครื่องรางว่า เป็นคำที่มาจาก "เครื่องราง" มากกว่า เพราะหมายถึงเครื่องที่ใช้เกี่ยวกับโชคลาง เพราะดั้งเดิมนั้นมนุษย์ทำของ เช่นนี้ขึ้นมาเพื่อป้องกันเหตุภัยที่เรียกว่า "ลาง" ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายว่าลางดีและลางร้าย

* ตูลาการศาลปกครอง กรุงเทพมหานคร

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

¹ ศักดิ์ศรี แย้มนาคา, "พระเครื่อง : ความเชื่อและประเพณี (1)", ชุดยอดพระเครื่อง ฉบับที่ 5 ปีที่ 1 พ.ศ. 2508, หน้า 7

² ศรีสักกร วัลลิโกดม, พระเครื่องในเมืองสยาม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2539) หน้า 14.

³ พุทโธ สุโขทัย, ชุดยอดเครื่องรางของขลัง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรจิน่า, ไม่ปรากฏปี พ.ศ. ที่พิมพ์), หน้า 5.

เนื่องจากเครื่องรางเป็นสิ่งที่ทำจากวัตถุหรือวัสดุต่าง ๆ และมีอนุภาพ จึงเรียกรวม ๆ กันว่า ‘เครื่องรางของขลัง’

เครื่องรางของขลัง (Amulets) เป็นอิทธิวัตถุที่สร้างขึ้นมา เพื่อคุ้มครองป้องกันภัยมาแต่โบราณสมัย เช่น ชาวจีนโบราณมียันต์ขี้ ฆนเผ่าอารยันมีเครื่องหมายสวัสดิกะ คนไทยยุคปดมีวงกลมกากบาท รูปยันต์ตาและรูปเต่า และชาวโนเลียนและอัสสิเรียน มีรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ รวมทั้งคริสตชนก็มีเครื่องหมายกางเขนเป็นเครื่องรางของขลัง สำหรับคนไทยโบราณก็มีเครื่องรางของขลังที่ทำจากวัตถุในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ตะกรุด พิศมร ตราพระราหู กะลาตาเดียว ลูกอม ลูกประคำ ปลิดขิก เบี้ยแก้ มงคลศิระษะ มงคลแขน ผ้าประเจียด เลื่อยันต์ ธง มีดคุณหมอ เชือกหรือหวายคาดเอว เป็นต้น ซึ่งเครื่องรางของขลังเหล่านี้ มักจะได้รับการปลุกเสกโดยผู้ที่มีฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น มโนเมยทริ คืออิทธิฤทธิ์ที่เกิดด้วยใจ สามารถเนรมิตกายอื่น ๆ ที่ไม่มีใจครองให้มีใจครองได้และสมาธิพารฤทธิ์ คือฤทธิ์ที่เกิดจากอำนาจสมาบัติ ในขณะที่กำลังเจริญญาณอยู่นั้น ไม่อาจมีใครมาทำอันตรายได้⁴

จากเครื่องรางของขลัง มาเป็นพระเครื่องรางก็น่าจะด้วยเหตุผลเดียวกัน ที่มนุษย์ต้องการเครื่องป้องกันภัย อันเกิดจากกระทำของสิ่งนอกเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้ ด้วยวิธีการที่เป็นเหตุเป็นผลทางวิทยาศาสตร์ หากแต่เปลี่ยนจากสัญลักษณ์อื่น ๆ มาเป็นพระพุทธรเจ้า หรือพระเกจิอาจารย์ต่าง ๆ แทน โดยมีการประจุกาธาอาคมจากพลังจิตของผู้มีฤทธิ์เช่นเดียวกัน ดังจะศึกษาการสร้างพระเครื่องรางของขลังได้จากคำนิยามของหลวงพ่อเต๋ตงทอง แห่งวัดสามง่าม จังหวัดนครปฐม มีใจความว่า อาตมาภาพแห่งความศักดิ์สิทธิ์ นั้นก็คือพลังกระแสจิตที่ได้ถูกประจุกไว้ในองค์พระเครื่อง ย่อมที่จะก่อให้เกิดเกิด ‘อภินิหาร’ ได้อย่างแท้จริง⁵

และคำนิยามของพระมงคลทิพย์มุนี แห่งวัดโพธิ์ กรุงเทพมหานคร มีใจความว่า ‘ความลึกลับมหัศจรรย์อภินิหาร ในพระเครื่องรางของขลัง เป็นของที่มีจริงและเหนือกว่าสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น นั่นก็คือพลังจิตนั่นเอง’⁶

กำเนิดพระเครื่อง

เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่า พระเครื่องมีกำเนิดมาตั้งแต่เมื่อใด และอย่างไร ในที่นี้มีผู้รู้สองท่านที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับกำเนิดพระเครื่องแตกต่างกัน

เตรียมปวายให้ข้อคิดว่⁸ ‘พระเครื่อง เป็นคำที่เรียกโดยย่อ ซึ่งมาจากคำเต็มว่า ‘พระพิมพ์เครื่องราง’ โดยนำคำว่า ‘พระพิมพ์’ และ ‘เครื่องราง’ มารวมเข้าด้วยกัน ลักษณะของพระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปปฏิมา สร้างขึ้นด้วยการเอาเนื้อวัสดุเตรียมได้นั้นกดประทับเข้ากับแม่พิมพ์ หรือถ้าเป็นเนื้อ

⁴ เตรียมปวาย, ปรีธรรดาธิบายแห่งพระเครื่องฯ เล่ม 1 พระสมเด็จฯ. พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2511), หน้า 4, 13-16

⁵ ศรีศักดิ์ วัลลิโกตม, อ่างแล้ว

⁶ โปรดดูคำนิยามในหนังสือปฏิมากรรมพระเครื่องฯ แห่งประเทศไทย (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515)

⁷ เห่งอ่าง.

⁸ เตรียมปวาย, อ่างแล้ว หน้า 18-19.

โลหะหล่อหลอม ก็เอาโลหะละลายนั้นเทหล่อเข้าไปกับแม่พิมพ์ แม่พิมพ์มีลักษณะแฉะลึกลงไปในกรอบหิน หรือวัตถุอื่น ๆ องค์พระหรือรายละเอียดอื่น ๆ จึงปรากฏเฉพาะทางด้านหน้าเท่านั้น เมื่อรวมกับคำว่า “เครื่องราง” แล้วก็มีความหมายไปในแง่ที่เป็นรูปเคารพ ที่สามารถป้องกันภัยอันตรายใด ๆ ได้เช่นเดียวกันกับเครื่องรางของขลัง หากแต่เป็นอิทธิวัตถุที่ทรงคุณค่าเหนือกว่าเครื่องรางของขลังอื่น ๆ

เตรียมปว้ยให้ข้อสรุปว่า พระพิมพ์และพระเครื่องฯ ก็คือสิ่งอันเดียวกัน เพราะพระพิมพ์ได้รับการประจุพุทธธาตุในลักษณะการทำเครื่องรางเช่นเดียวกัน ดังจะพิจารณาได้จากจารึกแผ่นลานทองของกรุพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุสุพรรณบุรี และจารึกแผ่นลานเงินของกรุพระบรมธาตุเจดีย์นครชุม กำแพงเพชร ที่ได้แสดงถึงพุทธาคมกรรมวิธีในการสร้างพระของสุพรรณ ฯลฯ และพระกำแพงทุ่งเศรษฐี ไร่โดยความพิสดาร และคำภีร์การทำผงวิเศษและการจารแผ่นโลหะในการสร้างพระเครื่องฯ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาแต่พระโบราณจารย์ ซึ่งได้ตกทอดปฏิบัติสืบต่อมาจนทุกวันนี้ เพียงแต่การนิยมเรียกพระเครื่องฯ เพิ่งจะได้รับการประยุกต์ใช้กันไม่นานนัก แทนการเรียกพระพิมพ์เครื่องรางซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นว่าพระพิมพ์เป็นพระเครื่องรางมาก่อน ก็ด้วยเหตุผลที่เชื่อแน่ว่าผ่านการบรรจุพุทธาคมเป็นพระเครื่องรางของขลังแล้ว

เตรียมปว้ยให้ข้อคิดอีกว่า พระเครื่องฯ หรือพระพิมพ์เครื่องรางน่าจะได้ออกกำเนิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ยกเว้นพระพิมพ์ยุคทราวดี (ประมาณศตวรรษที่ 11) ที่มีอายุการสร้างก่อนหน้านี้นี้ขึ้นไป อาจไม่นับว่าเป็นพระเครื่องฯ เพราะไม่ได้รับการบรรจุพุทธาคมในลักษณะที่เป็นเครื่องรางของขลัง แต่สำหรับศรีศักร วัลลิโภคม⁹ ให้ความเห็นที่แตกต่างว่า

“ถ้ามองแต่เพียงแค่วัตถุพระเครื่องกับพระพิมพ์ก็คืออย่างเดียวกัน แต่ถ้าเป็นเรื่องของอายุ พระเครื่องเป็นของเกิดใหม่ มีอายุเก่าแก่ไม่เกินสมัยรัตนโกสินทร์ ในขณะที่พระพิมพ์คือของชานานแท้ดั้งเดิมที่อาจย้อนหลังขึ้นไปถึงพุทธศตวรรษที่ 10 หรือที่ 11 ได้

เมื่อมาถึงตรงนี้ก็อาจมีผู้โต้แย้งได้ว่า พระเครื่องที่มีมาแต่ก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีตั้งแยะ เช่น พระรอด พระเข็ม พระหุยาน อะไรต่ออะไรอีกมากมายที่มีอายุแต่สมัยลพบุรีขึ้นไป

ข้าพเจ้าก็ใคร่อธิบายในที่นี้ว่าแท้จริงแล้ว พระเหล่านั้นคือพระพิมพ์ แต่มาถูกกำหนดให้เป็นพระเครื่องกันในสมัยรัตนโกสินทร์นี่เอง”

ศรีศักรให้เหตุผลที่พระพิมพ์ไม่ใช่พระเครื่องฯ ว่า จุดมุ่งหมายในการสร้างพระพิมพ์นั้นก็เพื่อการบุญการกุศลเป็นสำคัญ เพราะเมื่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วไม่นำมาเก็บไว้เป็นของส่วนตัวในบ้านเรือน หากแต่นำไปฝังหรือเก็บไว้ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา ดังจะพิจารณาได้จากศิลาจารึกในสมัยอยุธยาว่า สร้างพระเท่าจำนวนวันเกิดแล้วฝังในพระเจดีย์เพื่อการต่ออายุของตัวเองหรือไม่ก็เพื่อการต่ออายุของพระพุทธรูปศาสนา โดยการทำพระพิมพ์เป็นเรือนพันเรือนหมื่นฝังในพระเจดีย์ ซึ่งก็ตรงกับข้อเท็จจริงที่บรรดาพระพิมพ์ที่เรียกกันในภายหลังว่า พระเครื่องนั้นล้วนขุดขึ้นมาจาก กรุพระเจดีย์ต่างทั้งสิ้นและการขุดพระเจดีย์แต่ละครั้ง ก็ได้จำนวนพระพิมพ์เป็นจำนวนนับพันนับหมื่นเช่นกัน

⁹ ศรีศักร วัลลิโภคม, อ้างแล้ว, หน้า 13

ศรีศักรให้เหตุผลต่อไปว่าก่อนยุครัตนโกสินทร์ขึ้นไป สังคมไทยไม่ปรากฏว่าใช้พระเครื่องรางเป็นของศักดิ์สิทธิ์เพื่อป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ซึ่งก็หมายถึงการใช้พระพิมพ์เป็นเครื่องรางนั่นเอง ดังจะดูได้จากหลักฐานทางเอกสารที่ไม่ได้กล่าวถึง พระพิมพ์ที่ใช้เป็นเครื่องรางแต่อย่างใด หากแต่พบว่ามีการใช้เครื่องรางของขลัง เช่น เสื่อยันต์ย้อมว่านยาของตัววรรณคดีในเรื่องขุนช้างขุนแผน ระหว่างสมัยอยุธยาตอนต้นถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ของวัดไทยแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแลงมาก็แสดงรูปทหารที่ใส่เสื่อยันต์ดังกล่าวเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีข้อมูลในพงศาวดารครั้งกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงตอนที่โกษาปานไปฝรั่งเศส ได้มีการแสดงความอยู่คงกระพันโดยให้ทหารไทย ยืนแอ่นอกให้ทหารฝรั่งเศส ยิง ก็ไม่มีการกล่าวถึงพระพิมพ์และพระเครื่องเลย แต่หลักฐานที่ชัดเจนที่สุดที่แสดงถึงการใช้เครื่องรางของขลัง ในการทำศึกสงครามกับพม่า ตอนใกล้จะเสียกรุงรัตนโกสินทร์ ตามพงศาวดารกล่าวว่ามีนายฤกษ์ซึ่งเป็นอาจารย์ทางอยู่คงกระพัน อาสาสำนักทหารไทยนั่งเรือไปขับไล่พม่า ที่มาตั้งค่ายล้อม กรุงอยู่ที่วัดท่าการ้องรับลำนางเจ้าพระยา นายฤกษ์แต่งกายใส่เสื่อยันต์ โปกผ้าประเจียดและมีเครื่องรางต่าง ๆ ทำทนายชบวนพม่าให้ออกมาสู้รบกัน ซึ่งก็ไม่มีข้อความใด กล่าวถึงพระเครื่องนายฤกษ์แต่อย่างใด

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ศรีศักรจึงไม่เชื่อว่า ความเชื่อเรื่องพระเครื่องเป็นสิ่งที่พบเห็นในสังคมไทย สมัยกรุงศรีอยุธยา และก็ไม่น่าจะมีในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ๆ ด้วย แต่เชื่อว่าควรเกิดขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ 4 ลงมา เพราะสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีกันแล้ว

ศรีศักรให้เหตุผลอีกว่าที่ไม่มีพระเครื่องฯ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็เพราะว่าคนไทยไม่นิยมเอาพระพุทธรูปเข้าบ้าน เพราะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่บริสุทธิ์ควรอยู่ที่วัด ไม่ใช่ในบ้านเรือน การนำเข้ามาอาจทำให้เป็นอปมงคลได้ สิ่งที่ยืนยันเหตุผลนี้ก็คือ การสำรวจและศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีแต่สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นไปไม่ปรากฏว่า พบเห็นบรรดาวัตถุศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณที่อยู่อาศัยของบุคคล ที่เป็นสามัญชนเลย แม้กระทั่งบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นวังของกษัตริย์และเจ้านาย จวบจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงประเพณีพิธีกรรมต่างบางอย่างโดยรัชกาลที่ 4 ได้นำเหตุผลทางวิทยาศาสตร์มาใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น ทรงอธิบายเรื่องพระบรมธาตุปาฏิหาริย์ ว่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งอาจจะเป็นเหตุให้ผ่อนคลายความกลัวในเรื่อง การไม่ควรนำพระพุทธรูปเข้าบ้านก็ได้ (ผู้เขียน) อีกทั้งในขณะนั้นมีการย้ายพระพุทธรูป และรูปเคารพศักดิ์สิทธิ์จากวัดร้างต่าง ๆ มายังกรุงเทพฯ อย่างกว้างขวาง ประกอบกับอิทธิพลแนวคิดใหม่ ๆ ที่มาจากทางตะวันตกอาจทำให้คนไทย ในขณะนั้นเกิดมีค่านิยมในเรื่องเล่นของเก่าขึ้นก็ได้ ค่านิยมของเก่านี้อาจพิจารณาได้จากการ ที่มีการขุดกรุพระเจดีย์ร้างและโบสถ์ร้างกันขึ้นอย่างแพร่หลาย เพื่อเอาพระบูชาไปขายแก่พวกนิยมของเก่า (ซึ่งก่อนหน้านั้นมักจะเป็นการขุดเพื่อหาสมบัติหรือเอาพระพุทธรูปไปหลอมทำโลหะขาย) และได้พระพิมพ์อันเป็นผลพลอยได้ และเมื่อพระพิมพ์ได้กลายเป็นพระเครื่อง การขุดกรุแต่ละครั้ง จึงมุ่งที่แสวงหาพระพิมพ์เป็นสำคัญ

สาเหตุที่พระพิมพ์กลายเป็นพระเครื่องนั้น ศรีศักรให้เหตุผลว่าอาจเป็นเพราะพระเขมรได้นำพระกริ่ง¹⁰ เข้ามาประเทศไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากเป็นช่วงเวลาสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และมีการเปิดประเทศติดต่อกับโลกภายนอก ทั้งทางด้านตะวันออกและตะวันตก ซึ่งพระกริ่งนั้นเชื่อกันว่าพระเขมรได้ใช้ความรู้ในเรื่องคุณไสยปลุกเสกเพื่อให้เป็นเครื่องรางของขลังจากอิทธิพลของพระกริ่งเขมรนั่นเอง พระพิมพ์ทั้งหลายที่ขุดได้จากกรุพระเจดีย์ต่าง ๆ ก็กลายเป็นพระเครื่องในสายตาของบรรดาเกจิอาจารย์ ที่รอบรู้ในเครื่องรางของขลังต่อมา เช่น พระพิมพ์รุ่นแรก ๆ ซึ่งได้แก่ พระรอดและพระลำพูนที่พบในภาคเหนือ และพระพิมพ์สมัยลพบุรีที่พบในเมืองลพบุรี โดยเฉพาะพระรอดวัดมหาวันเมืองลำพูนนั้นได้ชื่อว่า ทำให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายต่าง ๆ เมื่อเป็นของหายากในฐานะที่เป็นพระเครื่องแล้วรัชกาลที่ 5 ได้ทรงโปรดให้พิมพ์ขึ้นใหม่ แล้วหว่านโปรยลงในเขตวัดมหาวันแทน

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระพิมพ์กลายเป็นพระเครื่องไปนั้น มานิต วัลลิโกดม กล่าวหาว่าพระพิมพ์แบบลพบุรีลงมาเป็นที่นิยม ว่าเป็นพระเครื่องก็เพราะว่าพระเกจิอาจารย์เชื่อว่าการปลุกเสกมาแล้ว เพราะในสมัยลพบุรีนั้นมีลัทธิตันตริกในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ได้แพร่หลายลงมาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยลพบุรีลงมา ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ได้อิทธิพลมาจากลังกา

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระพิมพ์กลายเป็นพระเครื่องไปนั้น มานิต วัลลิโกดม กล่าวว่าพระพิมพ์แบบลพบุรีลงมาเป็นที่นิยมว่าเป็นพระเครื่อง ก็เพราะว่าพระเกจิอาจารย์เชื่อว่าการปลุกเสกมาแล้ว เพราะในสมัยลพบุรีนั้นมีลัทธิตันตริก ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้แพร่หลายลงมาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยลพบุรีลงมา ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ได้อิทธิพลมาจากลังกา¹¹ ฉะนั้น พระพิมพ์แบบลพบุรี เช่น พระหุยาน พระนารายณ์ทรงปืน และพระซุ้ม นครโกษา จึงเป็นพระเครื่องที่ได้รับความนิยมกันมาก และแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ขยายจากพระพิมพ์แบบลพบุรี และสมัยลพบุรีลงมาถึงพระพิมพ์แบบอื่น ๆ เกือบทั้งประเทศ

¹⁰ ที่พระกริ่งเป็นพระเครื่อง ก็เพราะว่าพระกริ่งเป็นผลผลิตของระบบความเชื่อในลัทธิตันตริก ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มุ่งเน้นการได้พบกับโลกียสูง ดังนั้นเพื่อให้ในสิ่งดังกล่าว การมีพิธีกรรมทางไสยศาสตร์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อให้พระกริ่งเป็นพระเครื่องในที่สุด โปรดดู ศรีศักร วัลลิโกดม, เพิ่งอ้าง หน้า 19-21.

¹¹ ลัทธิตันตริกก่อกำเนิดขึ้นมา เพื่อช่วยให้มนุษย์ได้รับความสุขทางโลกมากกว่าความหลุดพ้นจากความทุกข์ แต่ความสุขทางโลกไม่มีความแน่นอน การมีพิธีกรรมทางไสยศาสตร์จึงเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่ออ่อนนวยนาดต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คล้อยตาม ลัทธิตันตริกเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ก็คงเนื่องจากความเชื่อที่ว่าในภายนี้พระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์ (ซึ่งมีจำนวนมาก) ทรงเป็นอมตะสูงสุด และจริงแท้และพร้อมที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ได้รับความสุข (ดู บรรจบ บรรณรุจิ, 'ประวัติศาสตร์หินยานกับมหายาน', พุทธจักร, ฉบับที่ 3-5, 7 (มีนาคม-พฤษภาคม, กรกฎาคม, 2529)

จากความเห็นของตรียมปวายและศรีศักร ต่อกรณีกำเนิดของพระเครื่อง สรุปได้ว่าพระเครื่องมีกำเนิดมาจากพระพิมพ์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เพียงแต่ตรียมปวายเห็นว่าพระพิมพ์นั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นพระพิมพ์เครื่องรางตั้งแต่เริ่มสร้างกันทีเดียว เพราะได้มีการปลุกเสกประจุพุทธาคมตามหลักไสยศาสตร์ (ใช้ไสยขาวไสยดำ)¹² เพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ก่อนที่จะบรรจุไว้ในกรุพระเจดีย์ โดยมีหลักฐานอ้างอิงดังที่ได้กล่าวมาส่วนศรีศักรนั้นเห็นว่า พระพิมพ์กลายเป็นพระเครื่องในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเนื่องมาจากพระกริ่งเขมรที่ได้ถูกนำเข้ามาแพร่หลายในประเทศไทย โดยเป็นกรณีบังชี้ให้เห็นว่า พระกริ่งเขมรได้มีการปลุกเสก โดยผู้มีฤทธิ์ชาวเขมรตามลัทธิตันตริกในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และมีผลให้เชื่อกันว่าพระพิมพ์ที่สร้างขึ้น ในสมัยที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เผยแพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมินั้น ได้รับการประจุพุทธาคมเช่นเดียวกับพระกริ่งเขมรด้วย

จากการกำเนิดพระเครื่องที่กล่าวมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าพระพิมพ์นับแต่แบบสมัยลพบุรีลงมา (ไม่นับก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะสมัยทวารวดีและศรีวิชัย) จนถึงพระพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 สร้างโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ได้กลายมาเป็นพระเครื่องก็ด้วยเหตุผลในด้านความเชื่อ อันเนื่องมาจากอิทธิพลของพระกริ่งเขมรที่มีต้นแบบการสร้างตามลัทธิตันตริกนั่นเอง นับแต่นั้นมาการสร้างพระเครื่องไม่ว่าจะสร้างเป็นรูปแบบใด ก็ล้วนแต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันในอันที่จะป้องกันอันตรายต่าง ๆ ให้กับผู้มีไว้ในครอบครองจวบจนปัจจุบันการสร้างพระเครื่องก็ยังคงดำเนินต่อไปตามหลักการเดิม หากแต่มีจุดประสงค์อย่างอื่น เช่น เพื่อการกุศลในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มเติม

¹² ไสยศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นผีตางเทวดา หรือผู้มีฤทธิ์เดชที่สามารถติดต่อกับอำนาจลึกลับได้ เพื่อการควบคุมอำนาจลึกลับไม่ให้เป็นอันตรายต่อมนุษย์ หรือช่วยคลอบคลอบความสุขต่างๆ ให้ไสยศาสตร์โดยมากพบในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ต่อเมื่อพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในท้องถิ่นแล้วได้มีการเชื่อมโยงไสยศาสตร์กับศาสนาพุทธเข้าด้วยกันจนดูประหนึ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะร่วมกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่สามารถใช้พิธีกรรมบนบานขออำนาจเหนือธรรมชาติ ให้ช่วยเหลือได้(ดูเอกสารการตอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน้าที่ 1-7 พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2533, หน้า 12-16) โดยเฉพาะการขออำนาจพุทธคุณมาปกป้องสิ่งชั่วร้าย อันเนื่องมาจากอำนาจลึกลับที่เกิดจากการกระทำของผีตางและเทวดาที่ไม่ดี (ซึ่งเรียกว่าไสยขาวไสยดำ) ในความเชื่อเช่นนี้ ไสยศาสตร์และศาสนา จึงผสมผสานเข้าด้วยกัน และเป็นต้นเค้าของการเกิดพระเครื่องนั่นเอง (ดูศรีศักร วัลลิโภคม,อ้างแล้ว,หน้า 20)

การสร้างพระเครื่องในยุคต่าง ๆ

การสร้างพระพิมพ์และพระเครื่องในยุคต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ได้เข้ามาตั้งมั่นในประเทศไทยนับแต่โบราณกาล นับย้อนไปได้ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-11 ก่อนสมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 12-14 และพุทธศตวรรษที่ 15-18 เป็นต้นมา ในแต่ละยุคสมัยสาระสำคัญของพุทธศาสนาได้เป็นรากฐานโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ แตกต่างกันไปออกไปตามแต่คติที่ผู้เผยแพร่จะเป็นผู้กำหนด¹³ และคติหรือรากฐานความเชื่อถือ ที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยได้เป็นตัวบ่งบอกถึงเหตุผล ในการสร้างพระพิมพ์หรือพระเครื่องในกาลต่อ ๆ มา

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-11 พระพุทธศาสนา ได้เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนแหลมทองเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. 234 ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย โดยเฉพาะได้เข้ามาทางตอนใต้ของไทยแถบเมืองตะกั่วป่า เมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราช ในยุคนี้มีการเผยแพร่แก่นสารธรรมะอย่างแท้จริง เพื่อให้ผู้ศึกษาพุทธศาสนาสามารถนำไปใช้ในการชีวิตประจำวันให้เกิดความผาสุกทั่วกันในสังคม คำสอนในพระพุทธศาสนาได้อาศัยพระสูตรต่าง ๆ ที่เป็นแนวทางให้ผู้ศึกษาปฏิบัติล่วงทุกขได้เป็นลำดับถึงขั้นดับทุกข์กิเลสสิ้นเชิง การประดิษฐานพระพุทธรูปครั้งแรกอย่างถูกต้องเช่นนี้ได้เป็นผลให้ชุมชนอาณาจักรศรีวิชัยและทวารวดีได้รับหลักการพุทธศาสนาในทำนองเดียวกันในกาลต่อมา (พุทธศตวรรษที่ 12-14)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-11 ในราวปี พ.ศ.217 ชาวโยนก(ชาติกรีก) ได้เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศอินเดีย (อาณาจักรคันธารราช) และได้ตั้งมั่นเป็นประเทศคันธารราช ตั้งแต่ พ.ศ.343 เมื่อได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้สร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นตัวแทนพระพุทธรูป ตามคติในการสร้างเทวรูปของชาติตนแทนรูปสมมุติสิ่งอื่น ที่ชาวอินเดียได้สร้างไว้¹⁴ พระพุทธรูป ซึ่งมีขึ้นในในคันธารราชเป็นปฐม เมื่อในระหว่าง พ.ศ.365 จน พ.ศ.383 ในรัชสมัยของพระเจ้า มิลินท์ ต่อมาชาวคันธารราชคงชอบใจในพระพุทธรูป จึงเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส สร้างพระพุทธรูปกันทั่วไป ต่อมาการสร้างพระพุทธรูปแบบคันธารราช ได้แพร่หลายเป็นที่เอาอย่างกันทั่วไป โดยเฉพาะประเทศทางกลางทวีปเอเชียและประเทศอื่น ๆ ต่อมาโดยเฉพาะในระหว่าง พ.ศ. 663 จน พ.ศ.705 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะ ผู้ครองแคว้นคันธารราช¹⁵

¹³ สุภาพรณ ฃ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 14-31

¹⁴ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์,(กรุงเทพฯ : ศิลปปาบรรณาการ,2513),หน้า 44-54 รูปสมมุติสิ่งอื่น เช่น รอยพระพุทธรูป พระธรรมจักร พระพุทธรูป และพระสถูปเจดีย์ มีผู้เชื่อว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงไม่สร้างพระพุทธรูป แต่ทรงสร้างสัญลักษณ์อื่นๆ แทนพระพุทธรูป ก็น่าจะเป็นเพราะเกรงว่าจะไปเหมือนกับรูปพระมหาวิระในศาสนาเซน เพราะช่างอินเดียเหมือนกัน (โปรดดู ภาสกร จุฑะพุทธ,พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พ.ศ. 2524), หน้า 4

¹⁵ เห่งอ้าง, หน้า 55

พระพุทธรูปอินเดียแบบคันธารราฐ มีหลักฐานแสดงให้เห็นในพิพิธภัณฑ์สถานกรุงเบอร์ลิน สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 7-10 ในเมืองละฮอร์ ประเทศปากีสถาน สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 7-9 ตลอดจนพระพุทธรูปแบบอื่น ๆ เช่น พระพุทธรูปศิลปะอินเดีย แบบมถุรา สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ณ เมืองมถุรา และเศียรพระพุทธรูปแบบอมราวดีในพิพิธภัณฑ์สถานกิเมต์ กรุงปารีส ซึ่งสร้างในพุทธศตวรรษที่ 7-9 ก็ล้วนเอาแบบอย่างพระพุทธรูปคันธารราฐไปทำทั้งนั้น¹⁶ ดังนั้นพระพุทธรูปศิลปะอินเดียอมราวดีที่พบในจังหวัดนครราชสีมา (พุทธศตวรรษที่ 7-9) เป็นแบบพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ กิติ และในจังหวัดกาญจนบุรี ปางเดียวกัน (พุทธศตวรรษที่ 9-10) กิติ ก็น่าจะเป็นพระพุทธรูปที่สร้างเลียนแบบพระพุทธรูปแบบคันธารราฐด้วย ตลอดจนพระพุทธรูปโบราณที่ค้นพบในประเทศไทยตามจังหวัดต่าง ๆ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 เรื่อยมา

สำหรับการสร้างพระพิมพ์นั้น มีประวัติการสร้างสืบต่อมาจากการสร้างพระพุทธรูปแบบคันธารราฐอย่างไรนั้น สามารถอธิบายได้จากการค้นคว้าเรื่องกำเนิดของพระพิมพ์ของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ และสมเด็จพระยาตำราจารย์ราชานุภาพได้ดังนี้¹⁷

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ อธิบายความเรื่องนี้ไว้ว่า¹⁸

“พระพิมพ์ เป็นของเก่าแก่ ที่ได้มีผู้ทำขึ้นตั้งแต่ตอนต้นพระพุทธศาสนา (คือ ภายหลังเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นานนัก) ข้าพเจ้าถือว่าเป็น ของที่ควรเคารพนับถือ และเป็นประโยชน์ในการสอบสวนพงศาวดารมาก ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปโดยวิธีใช้กดด้วยแม่พิมพ์ และประทับตรานี้ ปรากฏแต่ในฝ่ายพระพุทธศาสนาเท่านั้น ในฝ่ายพราหมณ์ศาสนาจะได้มีเรื่องราวเป็นมาอย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ บรรดาพระพิมพ์ต่าง ๆ ที่ได้พบในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือในประเทศอินเดีย มณฑลยูนนาน ในประเทศจีน ที่ตามถ้ำต่าง ๆ ในแหลมมลายู และที่บนฝั่งทะเลยวนเหล่านี้ ก็เป็นอย่างฝ่ายพระพุทธรูปร่างทั้งนั้น”

“ตามความคิดเห็นอันแยกคายของ ศาสตราจารย์ ฟูเซ่ เราอาจจับเค้าได้ว่าพระพิมพ์ต่าง ๆ เหล่านี้ มีมูลเหตุมาจาก สังฆเขนิยสถาน ของพระพุทธเจ้าใหญ่ ๆ ทั้ง 4 ตำบลในอินเดีย คือเมือง กบิลพัสดุ์ อันเป็นที่ที่พระศากยมุณีสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติตำบล 1 พุทธคยา ที่ซึ่งพระองค์ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตำบล 1 ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีที่ซึ่งพระองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา ตำบล 1 เมืองกุสินารานคร ที่ซึ่งพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ตำบล 1”

¹⁶ เฟิ่งฮ้าง, หน้า ๕๕

¹⁷ ตรียมปวาย, ฮ้างแล้ว, หน้า 20-2๘

¹⁸ ดู : ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ “ตำนานพระพิมพ์” อ้างจากตรียมปวาย หน้า 20-2๘

ศาสตราจารย์ พูเซ่ กล่าวว่า “ไม่ว่าจะเป็นการยากอะไร ที่จะคิดว่าตามธรรมดาพวกสัตบุรุษจะต้องนำอะไรมาเป็นที่ระลึก จากสังเขปนิยสถานอันสำคัญทั้ง 4 ตำบลเหล่านั้น อะไรเล่าจะเป็นสิ่งแรกที่เคารพนับถือกันที่ได้ทำขึ้น โดยพิมพ์บนแผ่นผ้า หรือทำด้วยดิน ด้วยไม้ ด้วยงา หรือด้วยแร่ ที่เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองพุทธคยา เมืองพาราณสี และเมืองกุสินารานคร ปรากฏอย่างชัดเจนแล้วว่า ในเมืองทั้งสี่นี้ เมืองไหนมีปูชนียสถานอันรู้จักกันแพร่หลายชนิดใด และทั้งได้มีหนังสืออีกหลายเรื่องที่อธิบายถึงปูชนียสถานอันสำคัญ ๆ เหล่านี้ ว่าได้แก่อะไรบ้าง สิ่งที่เห็นได้ก่อนสิ่งอื่นที่เมืองกุสินารานคร คือสถานที่ซึ่งพระศาสดาจารย์เจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ทำเครื่องหมายโดยสร้างพระสถูปไว้ที่ตรงนั้นแต่เดิมมา เช่นเดียวกับที่เมืองพาราณสี ทำรูปเสมาธรรมจักรขึ้นหมายถึงปาฏิหาริย์ อันอัศจรรย์รูปเสมาธรรมจักรนี้ จะต้องมียศคฤหนึ่งอยู่ด้วยเสมอ สิ่งที่เป็นที่นับถือแห่งเมืองพุทธคยาก็คือต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับที่โคนต้น เมื่อได้ตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แต่สำหรับที่เมือง กบิลพัสดุ์ นั้น จะเป็นสิ่งใดแน่ยังเป็นที่ยังสงสัยอยู่ (ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น พระยกุลบาท คือหมายความว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปในทิศทั้งสี่ ทิศละ 7 ก้าว-สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) ส่วนที่สามเมืองอื่นจากกบิลพัสดุ์ ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยคือ ที่เมืองพุทธคยา ต้องเป็นต้นโพธิ์ ที่เมืองพาราณสี เป็น เสมาธรรมจักร และที่เมืองกุสินารานคร ต้องเป็น พระสถูป แน่”

“ตามแนวความคิดของศาสตราจารย์ พูเซ่ นั้น ทำให้เรารับรองพระพิมพ์ว่าเป็นอนุสาวรีย์ของสถานนั้น ๆ และทั้งเป็นเครื่องอธิบายลักษณะเฉพาะของพระพิมพ์อันมีมากอย่างด้วยกัน ด้วยพระพิมพ์เหล่านี้เป็นจำนวนมาก ที่บอกให้รู้โดยทำที่ทำขึ้นคือ ไม้สักแต่ทำเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าทั่วไปเท่านั้น ยังทำเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าโดยเฉพาะปาง รูปพระพุทธรูปเจ้าเฉพาะอย่างในวัดหนึ่ง หรือในที่อันหนึ่งด้วย”

“พระพิมพ์ได้ยุติกันมาแต่เดิมแล้ว ว่าเป็นของนับถือกันอย่างอนุสาวรีย์ ด้วยเหตุที่นิยมนับถือรูปหล่อเจริญยิ่งขึ้น การสร้างรูปพระพุทธรูปหรือรูปเคารพอื่น ๆ ในทางศาสนา ถือว่าเป็นการกุศล แต่การหล่อรูปด้วยโลหะ แกะด้วยไม้ หรือสลักด้วยหิน เป็นของที่ทำได้ทั่วไป คนจน ๆ มีความปรารถนาบุญเพื่อหวังจะให้ตนมีความรุ่งเรืองขึ้นในชาติหน้า จึงพากันสร้างรูปด้วย ก้อนดิน อันถือว่าเป็นหนทางได้บุญกุศลโดยไม่ต้องอาศัยสติปัญญาชั้นสูง หรือทรัพย์สมบัติ เมื่อเขาปรารถนาเช่นนี้ และมีโอกาสที่ทำได้ด้วย จึงเกิดการสร้างรูปดินกันขึ้นเป็นจำนวนมาก บางครั้งรายหนึ่งตั้ง 84,000 ข้อนี้อเองเป็นมูลเหตุแห่งการสร้างรูปพระพุทธรูปด้วยดิน ซึ่งได้พบเป็นจำนวนมากมาย ที่ตามถ้ำต่าง ๆ ในแหลมมลายูฝีมือที่ทำดูเหมือนจะเป็นฝีมือของพวกฤาษี ที่ยังชีวิตของตนให้ล่วงไปโดยการแสวงบุญกุศล”

“โดยอาศัยความตรึกตรองให้ลึกซึ้งลงไปอีกสักเล็กน้อย ก็ไม่ว่าจะเป็นการยากนักที่จะแลเห็นภาพอันใกล้เคียงของวัดพระพุทธรูปศาสนาโบราณ ในวันเทศกาลและในจำพวกคนขายเครื่องหอม ดอกไม้ธูปเทียน จะต้องมียักษ์ของแม่พิมพ์คอยขายแก่พวกสัตบุรุษด้วยราคาถูก ๆ อีกด้วย ประโยชน์ของการใช้แม่พิมพ์นั้นคือ สำหรับพิมพ์รูปพระพุทธรูป ซึ่งพวกสัตบุรุษจะซื้อเอาไปเป็นสิ่งระลึก หรือถวายไว้ที่วัดต่างเครื่องสักการะก็ได้”

“ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว แม่พิมพ์จะมีรูปสัณฐานเป็นอย่างไร แม่พิมพ์จะต้องเป็นแผ่นทองแดง แกะอย่างลึกและมีด้านสำหรับถือ การใช้แม่พิมพ์เจริญแพร่หลายขึ้นทุกที่ ๆ จนเป็นเหตุให้เกิดแม่พิมพ์ต่อ ๆ กันมาจนมากมายก่ายกอง”

“พระพิมพ์โบราณ โดยมากมีคำจารึกอักษรตัวเล็ก ๆ ข้างบนบ้าง ข้าง ๆ บ้าง ข้างหลังบ้าง เป็นภาษาสันสกฤตก็มี ภาษามคธก็มีเป็นตัวอักษรเทวนาครี ที่ใช้กันแพร่หลายในประเทศอินเดียฝ่ายใต้ก็มีเป็นตัวอักษรของเหล่าประเทศระหว่างอินเดียและจีนก็มี แล้วแต่สถานที่ที่ได้พบและอายุของพระพิมพ์นั้น คำจารึกเหล่านั้นมักจะมีคามหมายเหมือนกันเสมอ เป็นคาถาอำนว่าดังนี้ :-

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา
เตสํ จ โย นิโรโธ

เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห
เอวํ วาที มหาสมณฺโณติฯ

แปลได้ความดังต่อไปนี้

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
และความดับธรรมเหล่านั้น

พระตถาคตทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีวาทีดังนี้

“ใจความย่อแห่งพระคาถาซึ่งมีเพียง 4 บทนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดาส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจให้แลเห็นถึงความจริง อันเพียงพอสำหรับจะเลือกเฟ้นการอธิบายของคำสั่งสอนอื่นได้ ไม่แต่เพียงเท่านั้นตามเรื่องหนังสือเก่า ๆ หลายเรื่องกล่าวไว้ว่า โดยใจความแห่งพระคาถานี้เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าได้อัครสาวกทั้งสองคือ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ เป็นธรรมวิเศษชนิดหนึ่ง และดูเหมือนเขาจะนับถือกันว่า เป็นสัมฤทธิ์มณฑลสำหรับจะเปลี่ยนแปลงความนับถือของบุคคล ซึ่งยังมีเคยสดับนัยอันนี้ด้วย ฉะนั้นจึงไม่มีธรรมข้อใดหรือบทใด ในการที่จะใช้จารึกบนพระพิมพ์ซึ่งเป็นวัตถุเบา มีขนาดอันงามสง่าเหมาะที่จะช่วยประกาศพระพุทธวจนะอันดีนี้ ให้แพร่หลายออกไป”

“ในสมัยนี้ในเมืองไทย เมื่อสังเกตให้ดีแล้ว เราจะได้เห็นพระพิมพ์เก่า ๆ โดยมากเป็นรูปมหาปฏิหาริย์ของเมืองสาวัดดี เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชานะเดียรนิครนถ์แล้วและทรงมานุบุคคลให้กลับนับถือพุทธศาสนาได้เป็นจำนวนมาก การทำใจให้เปลี่ยนจากความนับถือนี้ เป็นความตื่นเต้นกันเท่ากับการบังคับให้เปลี่ยนศาสนา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เราอาจคิดว่าบุคคลผู้ใดทำพระพิมพ์แล้วบรรจุไว้ในถ้ำและพระสถูปต่าง ๆ นั้น เป็นจำนวนมากตั้งหลายพันองค์ จะต้องคิดถึงการประกาศพระศาสนาในอนาคตอันไกลเป็นแน่แท้ และหวังว่าจะเป็นเครื่องช่วยประกาศศาสนา ให้แพร่หลายหลายไปได้อีกหลายพันปี ดูเหมือนว่าพวกพุทธมามกบุคคลจะได้มีความรู้สึก ว่า เมื่อครบอายุพระพุทธศาสนา ศาสนาจะเสื่อมลง การเห็นรูปพระศาสดาจารย์เจ้า และคาถาย่ออันเป็นคำสั่งสอนของพระองค์ อาจเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้พบกลับเกิดความเลื่อมใสและเชื่อถือนั้นอีก”

“เมื่อสรุปใจความแล้ว คงได้ความว่า พระพิมพ์ซึ่งขึ้นต้นทำแทนของหรือรูปที่ระลึกของสังฆานายสถานนั้น ได้กลายเป็นรูปสำคัญชนิดหนึ่งขึ้นโดยลำดับ และเป็นของถูก ๆ ซึ่งทำให้คนจน ๆ สามารถได้ส่วนกุศลกับเขาด้วย คือว่ารูปพระพิมพ์หรือพระคาถาอันได้จารึกที่พระพิมพ์ เป็นเครื่องทำให้คนกลับใจนับถือศาสนา เหมือนกับมนต์อันศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นบุญกุศลของคนจน ๆ ผู้ได้สร้างพระพิมพ์ถูก ๆ นั้นขึ้นด้วยเหมือนกัน และทุกวันนี้ก็ยังได้ใช้เป็นเครื่องราง อันเข้าใจกันว่าเป็นของคงกระพันชาตรีกันอยู่มาก ยังมีพระพิมพ์อีกชนิดหนึ่งเป็นพระเครื่องขนาดเล็ก ซึ่งอาจแยกออกได้ว่าเป็น พระเครื่องฯ สมัยของพระพิมพ์ชนิดนี้เป็นการยากที่จะกำหนดให้แน่นอนลงได้ แต่มีประเภทหนึ่งที่เก่าแก่มากที่สุดคือ ชนิดที่เรียกว่า พระอยู่คง หรือยังไม่ออกฟันไม้เข้า (พระคง สกุดลำพูน-ปริ.) สำหรับพระเครื่องฯ อื่น ๆ อีกมากยังไม่สามารถกำหนดสมัยได้ และทุกวันนี้ก็ยังมิผู้นิยมทำกันขึ้นอยู่เสมอ ๆ”

“เรื่องพระพิมพ์ที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นจนถึงเพียงนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพิมพ์ทั้งหลายเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ลัทธิธรรมนิยมและวิชาช่างอย่างไร ขอให้นึกถึงคำทำนายที่ว่า พระพุทธศาสนาจะสิ้นไป เมื่อครบอายุ 5,000 ปี หรือจะคงมีอยู่อีก 2,531 (นับแต่ปี พ.ศ. 2469 คือปีที่พิมพ์ “ตำนานพระพิมพ์”) ตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นไปนั้น ต่อให้เกิดมหากุทกภัยซึ่งสามารถจะพัดพาเอาวัตถุต่าง ๆ ในพุทธศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร รูปหล่อ พระคัมภีร์ และของอื่น ๆ อีก ขอให้เหลือแต่พระพิมพ์อย่างเดียวเท่านั้น นักโบราณคดีสมัย 5,000 ปีไปนั้น เมื่อได้พบเห็นพระพิมพ์แล้วจะสามารถรู้ว่า ศาสนาอันสูงกว่าศาสนาทั้งปวง ได้เคยมาเจริญอยู่ในอาณาเขตซึ่งเรียกกันว่าบูรพทิศ ครั้งหนึ่งคือ พระพิมพ์เหล่านั้นจะแสดงให้เห็นนักโบราณคดีทราบถึงพระผู้เป็นเจ้าของศาสนา ซึ่งเป็นที่นับถือของชนทั้งหลาย ทั้งจะได้รู้ถึงวิชาช่างของประเทศต่าง ๆ ในสมัยต่าง ๆ และให้รู้ถึงเทวดาสำคัญ ๆ ซึ่งพวกมหายานค่อย ๆ นับถือกันขึ้นในศาสนาที่ไม่นับถือเทวดามาแต่ก่อน ถ้านักโบราณคดีสามารถแปลจากคำจารึกย่อ ซึ่งโดยมากมักจะมีอยู่บนพระพิมพ์เหล่านั้นอยู่ได้แล้ว เขาจะรู้ได้โดยความหมายของข้อความย่อ ๆ นั้นทีเดียวว่าเป็นวัตถุที่มีแก่นสารมาก”

“เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะเห็นว่า พระพิมพ์เป็นของมีค่าพิเศษเพียงใด และการเก็บรักษาพระพิมพ์ไว้เป็นของสำคัญเพียงใด นำขอบคุณพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงพยายามค้นหาพระพิมพ์ในประเทศสยาม และให้เก็บรวบรวมไว้ในที่ต่าง ๆ มีพิพิธภัณฑ์ของราชบัณฑิตยสภา เป็นต้น และนำขอบใจพระสงฆ์และพวกสัตบุรุษทั้งหลายอื่น ๆ อีก ที่ได้มีใจศรัทธาถวายพระพิมพ์แก่หอสมุดไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อการเก็บรวบรวมพระพิมพ์มีผลดังกล่าวมานี้หวังว่าคงมีผู้มาถวายอีก”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ได้ทรงตรัสอธิบายเรื่องพระพิมพ์ไว้เหมือนกัน เป็นความว่า¹⁹:-

¹⁹ ดู : สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์”

“มีพระพุทธรูปปางอีกชนิดหนึ่งทำเป็นปลีก็มี ทำเป็นชุดก็มีกล่าวกันว่าเดิมเกิดขึ้นที่พระบรมโกศเจดีย์ คือ สังฆนิยสถานที่พระพุทธรองค์ได้ทรงอนุญาตไว้ 4 แห่ง กับที่นิยมว่า พระพุทธรองค์ได้ทรงทำปาฏิหาริย์อีก 4 แห่ง พระเจดีย์สถานทั้ง 8 แห่งนี้ มีสัตบุรุษพากันไปบูชา พวกสัตบุรุษปรารถนาจะใคร่ได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเอามาเป็นสำคัญหรือคะแนน เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นที่ระลึกว่า ตนได้ศรัทธาอุทิศสาหะไปตั้งที่นั่น ๆ เมื่อมีประเพณีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น พวกที่อยู่ในท้องถิ่นแห่งบรมโกศเจดีย์ ก็คิดทำพระพุทธรูปปางซึ่งเนื่องด้วยพระบรมโกศเจดีย์นั้น ๆ และพิมพ์ขึ้นไว้ตั้งร้อยตั้งพัน สำหรับจำหน่ายแก่สัตบุรุษให้ซื้อหาได้ทั่วหน้าโดยราคาถูก จึงเกิดมีพระพิมพ์ขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระพิมพ์ที่ทำจำหน่าย ณ พระบรมโกศเจดีย์ทั้ง 8 แห่งนั้น เป็นพระพุทธรูป 8 ปางต่างกัน คือ

1. ปางตรัสรู้ ทำเป็นรูปพระราชกุมารโพธิสัตว์ยืน มีรูปพระพุทธรูปมารดาและรูปเทวดาเป็นเครื่องประกอบ
2. ปางตรัสรู้ ทำเป็นรูปปางมารวิชัย ดังกล่าวแล้ว
3. ปางปฐมเทศนา ทำดังกล่าวแล้ว
4. ปางเสด็จจากดาวดึงส์ มักทำเป็นพระลีลาแต่ทำเป็นพระยืนก็มี มีรูปพระพรหมกับพระอินทร์ อยู่ 2 ข้าง เป็นเครื่องประกอบ
5. ปางมหาปาฏิหาริย์ ทำเป็นพระพุทธรูปมีดอกบัวรองหลายพระองค์ด้วยกัน มักมีรูปเทวดาและมนุษย์เศียรทิพย์เป็นเครื่องประกอบ
6. ปางทรงธรรมานช้างนาฬาคีรี ทำเป็นรูปพระพุทธรูปลีลา มีรูปพระอานนท์และรูปช้าง บางที่มีแต่รูปช้าง เป็นเครื่องประกอบ
7. ปางทรงธรรมานพระชวานร ทำเป็นรูปพระพุทธรูปนั่งอุ้มบาตร มีรูปวานรเป็นเครื่องประกอบ
8. ปางมหานิพพาน ทำเป็นพระพุทธรูปปรารถม ดังกล่าวมาแล้ว มักมีรูปพระสถูป รูปพระสาวก และรูปเทวดา เป็นเครื่องประกอบ”

“พระพุทธรูป 8 ปางนี้เคยถือเป็นพระชุด ชอบสร้างร่วมในศิลาแห่งเดียวกันให้ปรากฏทั้ง 8 ปาง สันนิษฐานว่า จะเกิดแต่สัตบุรุษผู้ที่ได้พยายามไปบูชาพระบรมโกศเจดีย์ทั้งแปด แล้วสร้างขึ้นฉลองตามความศรัทธาอุทิศสาหะ จึงเกิดประเพณีสร้างพระ 8 ปางนี้ขึ้นในมณฑลประเทศ การสร้างพระพิมพ์เมื่อแพร่หลายไปถึงประเทศอื่นชาวประเทศนั้น ๆ เห็นเป็นของสร้างง่ายก็ชอบทำตามโดยประสงค์ แจกจ่ายให้พระพุทธรูปไปบูชาง่ายขึ้น แต่การสร้างพระพิมพ์เมื่อมีได้อาศัยพระบรมโกศเจดีย์เป็นมูลเหตุ ดังเช่นที่ในมณฑลประเทศ ประโยชน์ที่มุ่งหมายก็กลายเป็นเพื่อสืบอายุพระศาสนาให้ถาวรเป็นสำคัญ”

กล่าวโดยสรุป การสร้างพระพิมพ์ในยุคต้น (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 3-11) ของการประดิษฐานพุทธศาสนาในประเทศไทยก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธต้องการรูปเคารพที่เป็นตัวแทนพระพุทธรูป จากเดิมที่เคยทำเป็นรูปสังฆนิยสถาน อันได้แก่สถานที่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ปรีนิพพาน และรูปอื่น ๆ เช่น สถูป รอยเท้า ธรรมจักร ที่ผู้แสวงบุญตามสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปได้นำกลับมาเป็นเครื่องระลึกถึง มาเป็นรูปพระพุทธรูปตามแบบอย่างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่สร้างสืบกันมา นับแต่พระพุทธรูปแบบคันธารราฐ และยิ่งไปกว่านั้นการสร้างพระพิมพ์ในครั้งกระนั้นก็กระทำพิธีการกุศล เนื่องด้วยเกรงกันว่าพุทธศาสนาจักสิ้นไป เมื่อพระพุทธรูปปรีนิพพานไปแล้ว 5,000 ปี

จักไม่มีใครทราบว่ามีพระพุทธรูปเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนสมัยนั้น และพระพุทธรูปได้สอนอะไรไว้ ดังนั้นจึงมีการสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพระพิมพ์ที่ทำจากดินไม่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์และกรรมวิธีที่ยุ่งยาก คนธรรมดาทั่วไปมีจิตกุศลแก่กล้าในการดำรงไว้ซึ่งพระศาสนาที่ย่อมกระทำได้ การพบพระพิมพ์จำนวนมาก จึงเป็นพระพิมพ์ดินเสียเป็นส่วนใหญ่ และพระพิมพ์ส่วนหนึ่งก็มัก จะมีข้อความบ่งบอกถึง หลักใหญ่ใจความของพุทธศาสนาไว้โดยย่อ ดังที่ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดย์ ได้ให้ทรรศนะอธิบายไว้แล้ว การสร้างพระพิมพ์ในยุคนี้ นับได้ว่าเป็นการสร้างขึ้นเพื่อพุทธศาสนาโดยแท้ มิได้เจือปนด้วยความต้องการอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์จากพระพิมพ์แต่อย่างใดสมกับยุคสมัยแห่งการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง พระพิมพ์ในยุคต้นนี้จึงไม่ใช่พระพิมพ์เครื่องรางดังที่ปรากฏในตำนานการสร้างยุคหลังต่อมา

สำหรับหลักฐานการพบพระพิมพ์สกุลคันธารราฐในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่าขุดได้พระพิมพ์รุ่นแรกสุดเป็นจำนวนมากที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอพุทธคีย์ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งสันนิษฐานว่าได้เริ่มสร้างขึ้น ในราว พ.ศ. 600-900 และสร้างสืบต่อกันมาจนถึง พ.ศ.1100²⁰

²⁰ จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย : มรดกวัฒนธรรมไทย,

(ไม่ปรากฏแหล่งที่พิมพ์, 2514) หน้า 105-108 และ 173